

τε τὰς λεπτὰς κριτικὰς καὶ καλολογικὰς παρατηρήσεις τῶν νέων τούτων, καὶ διὰ τὴν εὐλάβειαν καὶ ἐνημερότητα αὐτῶν περὶ τὸ περιεχόμενον τῶν τε ἁγίων Γραφῶν καὶ τῶν ἔργων τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας, ἐξ ὧν ἐνεπνεύσθη τὰ ἀθάνατα ποιήματά του ὁ Ῥωμανὸς καὶ ἄνευ τῶν ὁποίων δὲν εἶναι δυνατόν νὰ κατανοηθῶσι ταῦτα, ἔτι δὲ καὶ διὰ τὴν ἐνημερότητα περὶ τὴν ὑπάρχουσαν ἑλληνικὴν θεολογικὴν γραμματείαν. Εἰς ταῦτα πάντα, εἰάν προσθήσῃ τις τὴν ἀριότητα τῆς κριτικῆς ἐκδόσεως τῶν τε ἐκδεδομένων καὶ τῶν ἀνεκδότων ποιημάτων τοῦ Ῥωμανοῦ καὶ τὴν τόσον φιλόκαλον ἐμφάνισιν τοῦ παρόντος τόμου, δὲν θὰ ὑπερέβαλλεν οὐδαμῶς τὰ πράγματα διατεινόμενος ὅτι ἡ ἔκδοσις περιποιεῖ τιμὴν εἰς τὴν ἑλληνικὴν ἐπιστήμην.

Π. Ι. ΜΠΡΑΤΣΙΩΤΗΣ

Στ ε ρ γ ί ο υ Γ. Σ π α ν ά κ η, τέως Ἐφόρου τῆς Βικελαίας Βιβλιοθήκης Ἡρακλείου: *Μνημεῖα τῆς Κρητικῆς Ἱστορίας, τόμος ΙΙΙ, Πρόλογος Ἰωάννου Καλιτσονάκη, ἀκαδημαϊκοῦ, Ἡράκλειο Μ. ΣΜ. LIII (sic).*

Ὑπὸ τὸν ὡς ἄνω τίτλον ἐκυκλοφόρησεν ἐσχάτως ὁ τρίτος τόμος τῶν «Μνημείων τῆς Κρητικῆς Ἱστορίας», εἰς τὰ ὁποῖα ὁ ἐν Ἡρακλείῳ λόγιος κ. Στ. Σπανάκης ἐκδίδει Ἐκθέσεις Ἐνετῶν Προβλεπτῶν περὶ Κρήτης εἰς τὸ Ἰταλικόν των κείμενον μετὰ μεταφράσεως παρὰ πόδας εἰς δημῶδες ἰδίωμα. Ὁ παρὼν τόμος περιέχει τοῦ *Filippo Pasqualigo, capitano di Candia e provveditor della Canea, Relazione letta nell' Eccellentissimo Senato (1594)*. Περὶ τοῦ ἀξιωματοῦχου τούτου ὁ ἐκδότης δὲν διαλαμβάνει, ὡς ἔπρεπε, διὰ νὰ πληροφορήσῃ ἡμᾶς περὶ τοῦ βίου του καὶ τῆς δράσεώς του.

Ἡ ἔκθεσις τοῦ *Pasqualigo* ἔχει διττὸν χαρακτήρα· ἀφ' ἐνὸς μὲν προτείνει διάφορα μέτρα πρὸς τὴν Ἐνετικὴν Γερουσίαν διὰ τὸν τειχισμὸν καὶ τὸν ἐξοπλισμὸν τοῦ Βασιλείου τῆς Κρήτης, ἐξ ἄλλου δὲ ἐξιστορεῖ τὰ κατὰ τὴν κοινωνικὴν αὐτῆς κατάστασιν καὶ τὰ κατὰ τὴν ἐπισυμβᾶσαν ἐκ τῆς πανώλους εἰς τὸ διαμέρισμα τοῦ Χάνδακος συμφορὰν κατὰ τὰ ἔτη 1592 – 1594 (ὁ ἐκδότης δὲν ἀντιλαμβάνεται τὴν διαφορὰν τῆς χρονολογήσεως *more veneto*)· αἱ σχετικαὶ σελίδες ἀναγινώσκονται μὲ ἀδιάπτωτον ἐνδιαφέρον.

Πολλὰς παρατηρήσεις θὰ εἶχον νὰ κάμω ὡς πρὸς τὴν ἀκρίβειαν τῆς μεταφράσεως τοῦ ἐκδιδομένου κειμένου καὶ εἰς ἄλλα καὶ εἰς τὰ τοπωνύμια καὶ δὴ εἰς τὴν ἀπόδοσιν τῶν ὄρων τῶν δηλούντων τὰ δημόσια ἀξιώματα. Οἱ τελευταῖοι οὗτοι δέον ν' ἀποδίδονται μετ' ἐξαιρετικῆς προσοχῆς, ἄλλως θὰ βλέπωμεν συνταγματάρχας ἀντὶ λοχαγῶν καὶ προβλεπτὰς ἀντὶ ὑγιεινῶν κτθ. Διὰ τοῦτο συνιστῶ εἰς τοὺς ἐρευνητὰς τὴν ἀπευθεῖαν χρῆσιν τοῦ κειμένου.

Καὶ τὰ σχόλια μὲ τὰ ὅποια ἐπροίκισεν ὁ ἐκδότης τὸ κείμενον θὰ ἦσαν ἐνδιαφέροντα ἐὰν ἦσαν τὰ ἐπιβαλλόμενα καὶ ἀναγκαῖα. Ἐν σ. 139 ὁ ἐκδ. γράφει «Asarapù (ὑποθέτω ὅτι πρόκειται περὶ κακῆς γραφῆς τοῦ Aliciapù)». Πρόκειται περὶ τοῦ χωρίου *Τὰ Καράνου*. Περὶ τοῦ τοπωνυμίου διέλαβον ἐν ΕΕΚΣ Α', 1938, σ. 428. Ἐν σ. 142, σημ. 5 *Σγουράφος*, τὸ τοπωνύμιον τοῦτο περιεσώθη καὶ δηλοῖ σήμερον (Λάκκος Σγουράφος) συστάδα χωρίων τοῦ Δυτ. Σελίνου (Ἁγία Εἰρήνη, Καμπανοῦ, Σκάφη κλπ.), ἔξ οὗ καὶ δῆμος ἐπὶ Τουρκοκρατίας. Εἰς τὰ ἐν σ. 111 σημ. γραφόμενα πρόσθετες ὅτι ἡ Ἁγία Τριάς τῶν Τζαγκαρόλων ἐκαλεῖτο ἐπὶ Τουρκοκρατίας *Σελβιλι-μοναστιρ* (πρβλ. Τ ω μ α δ α κ η ν ΕΕΒΣ Θ' 1932, σ. 313, 314). Περὶ τοῦ δόγμου τῆς Ἐνετίας καὶ ποτε *duca* ἐν Κρήτῃ *Cigogna* λέγει ὁ *Pasqualigo* «*che'sia in cielo*» (σ. 96) οὐχὶ ἐπειδὴ «ἐθεώρησε ὑποχρέωσί του νὰ πλέξῃ τὸ ἐγκώμιόν του» (αὐτόθι), ἀλλ' ἐπειδὴ ἡ πάρα πολὺ γνωστὴ αὕτη προσωπικότης ἡ ὅποια καταλέγεται μεταξὺ τῶν ἁγίων τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας, ἦτο διάσημος ἐπὶ εὐσεβείᾳ. Τὰ περὶ τοῦ ἀνδρὸς ἐπὶ τούτῳ γραφέντα ἴσως ἀγνοεῖ ὁ ἐκδότης. Ἀλλὰ δὲν θὰ ἤθελα νὰ ἐπιμείνω εἰς τοιαύτας λεπτομερείας, αἱ ὅποια δὲν μειώνουν τὴν σημασίαν τῆς δημοσιεύσεως τοῦ κειμένου ὡς πρὸς τὴν γνῶσιν τῶν κατὰ τὴν ὑπὸ τοὺς Ἐνετοὺς μεγαλόνησον περὶ τὰ τέλη τοῦ 15' αἰῶνος. Ἐὰν ἤθελέ τις νὰ συναγάγῃ τὰ ἐκ τῆς μελέτης νέα στοιχεῖα καὶ νὰ συναρτήσῃ αὐτὰ πρὸς ὅσα ἄλλοθεν γνωρίζομεν περὶ Κρήτης περὶ τὸ 1600, θὰ συνέγραφεν ἰδίαν μακρὰν πραγματείαν. Κατὰ περιεργον τρόπον αἱ εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν τῆς Κρήτης κατάστασιν ἀφορῶσαι εἰδήσεις τῆς Ἐκθέσεως ταύτης εἶναι πτωχαί.

Τὸ σημαντικώτατον πάντων ὅμως τῶν ὑπὸ τῆς Ἐκθέσεως ἀναφερομένων νέων στοιχείων εἶναι ἡ μνεῖα, διὰ πρώτην φοράν, τῆς θρυλικῆς ἐπαναστάσεως τοῦ *Λυσογιώργη Καντανολέου*, ἡ ὅποια ἐτίθητο εἰς τὰ 1572, ἐγένετο δὲ ἀντικείμενον λογοτεχνικῆς ἐκμεταλλεύσεως ὑπὸ τοῦ ἀειμν. Σπ. Ζαμπέλιου εἰς τοὺς «Κρητικὸς Γάμους» του (Τουρῖνον 1871). Μέχρι τοῦδε οὐδὲν ἱστορικὸν στοιχεῖον ἐγνωρίζομεν περὶ αὐτῆς, πέραν τῶν διὰ τοῦ ὑπὸ τοῦ Ἐνετοῦ χρονογράφου τοῦ 15' αἰ. Ἄ ν τ ω ν ἰ ο υ Τ ρ ι β ἰ ὶ ν συγγραφέντος *Χρονικοῦ* (περὶ οὗ ἔγραψα ἐν «Νέας Ἐστίας» 12, 1932, σσ. 846–852) παραδιδόμενων, τὰ ὅποια ἐξεμεταλλεύθη ὁ Ζαμπέλιος, παρανοήσας ἐν τισιν. Διὰ τοῦτο καὶ οὐδὲν ἔγγραφον ἀνευρίσκειτο εἰς τὰ ἐνετικὰ ἀρχεῖα σχετικὸν μὲ τὴν ἐπανάστασιν ταύτην.

Πρὸ τριετίας γράφων εἰς τὸ τεῦχος 17 τοῦ ἐν Χανίοις ἐκδιδομένου περιοδικοῦ «Κρητικὴ Ἐστία» («Ὁ Γεώργιος Καντανολέος καὶ ἡ ἐπανάστασις τοῦ 1572 (;)»), πρῶτος ὑπέδειξα ὅτι ὁ Τρίναν τὴν ἐπανάστασιν ταύτην θέτει εἰς τὸ ἔτος 1502, καὶ ὁ Ζαμπέλιος ἀυθαιρέτως τὴν μετέθηκεν εἰς τὸ 1572, καὶ ὅτι θὰ ἔπρεπε τοῦ λοιποῦ νὰ ἐρευνῶμεν τὸ ἀρχεῖον τῆς Ἐνετίας τῶν πρώτων δεκαετηρίδων τοῦ 15' αἰ. διὰ νὰ εὕρωμεν ἱστορικὴν ἐπιβεβαίωσιν τοῦ γεγο-

νότος. Τὸ ὅτι ἡ Ἐπανάστασις ἐκείνη δὲν ἔλαβε χώραν κατὰ τὸ 1572 ἐστήριξα καὶ εἰς ἄλλα δεδομένα. Ταῦτα πάντα ἐγνώριζεν ὁ κ. Σπανάκης, ὁ ὁποῖος καὶ ἐν σσ. ιε' καὶ 136, 141, μνημονεύει τῆς μελέτης μου. Ἐν τούτοις ἀνακριβῶς μὲ παρουσιάζει ὡς ἀγνούμενον τὴν ἐπανάστασιν ταύτην ὡς ἱστορικὸν γεγονός (σ. 136 σημ.), ἐμὲ τὸν πρῶτον διανοίξαντα τὸν δρόμον τῆς ἐρεύνης δρόμον. Εἰς τὸ αὐτὸ ἀτόπημα πίπτει, ἐκ καλῆς πίστεως ὅμως, ὁ καθηγ. κ. Ἰω. Καλιτσουνάκης, προλογίζων (σ. ια' τοῦ κρινομένου βιβλίου). Λυποῦμαι διότι εἶμαι ὑποχρεωμένος νὰ σημειώσω τὸ πρᾶγμα, ἄηθες εἰς λογίους καὶ ἐπιστήμονας, ἀποδίδοντας ἐκάστω τὸ ἀνήκον αὐτῷ. Καὶ ὁμολογουμένως εἰς τὸν κ. Σπανάκην ἀνήκει ἡ καλὴ τύχη νὰ προσέξῃ τὴν ἐν προκειμένῳ διαπίστωσιν τοῦ Pasqualigo, ἡ ὁποία θ' ἀνοίξῃ τὸν δρόμον εἰς τὴν διευκρίνησιν πολλῶν ἄλλων ζητημάτων. Διότι καὶ ἱστορικαὶ ἀντιφάσεις πρέπει ν' ἀρθοῦν καὶ ἐπὶ μέρους ζητήματα νὰ ἐρευνηθοῦν (μεταξὺ τῶν ὁποίων ἡ ἀκριβὴς τοποθέτησις τῶν ἰσοπεδωθέντων χωρίων ὑπὸ τῶν Ἑνετῶν).

Τοιαύτης σπουδαιότητος ζητήματα εἶναι τὰ ὑπὸ τῆς Ἐκθέσεως τὴν ὁποίαν ὁ φίλεργος καὶ φιλότιμος κ. Σπανάκης ἐδημοσίευσεν ἀνακινούμενα. Πρέπει δὲ νὰ τῷ ἀναγνωρισθῇ ἰδιαιτέρως ὅτι κοπιᾷ ἐπὲρ δύναμιν, ἀνευ κρατικῆς ἐνισχύσεως, καὶ ἐμφανίζει ἐξ ἰδίων (ὡς πράττομεν ὅλοι) τοὺς μόχθους του. Διὰ τοῦτο εἶναι ἄξιος τῶν εὐχαριστιῶν μας.

ΝΙΚΟΛΑΟΣ Β. ΤΩΜΑΔΑΚΗΣ

Δ ο ύ κ α – Κ ρ ι τ ο β ο ύ λ ο υ – Σ φ ρ α ν τ ι ζ ῆ – Χ α λ κ ο κ ο ν δ ύ λ η, Περὶ Ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως (1453). Συναγωγή κειμένων μετὰ προλόγου καὶ βιογραφικῶν μελετημάτων περὶ τῶν τεσσάρων ἱστοριογράφων ὑπὸ Νικολάου Β. Τωμαδάκη, τακτικοῦ καθηγητοῦ τῆς Βυζαντινῆς Φιλολογίας ἐν τῷ Ἀθηνῶν Πανεπιστημίῳ. Ἀθῆναι. Τυπογραφεῖον Μηνᾶ Μυριτίδη 1953. Σελ. 240, σχ. 8ον.

Τὸ ἀνωτέρω βιβλίον εἶναι τὸ τρίτον τὸ ὁποῖον ἐντὸς ἐνιαυσίου μόλις διαστήματος μᾶς ἐχάρισεν ἡ καταπληκτικὴ ἀληθῶς φιλοπονία τοῦ καθηγητοῦ Νικολάου Τωμαδάκη. Ὁ πρῶτος τόμος τῆς «Εἰσαγωγῆς εἰς τὴν Βυζαντινὴν Φιλολογίαν» καὶ ὁ ἕτερος τῶν «Ὑμνων» Ρωμανοῦ τοῦ Μελωδοῦ (ἐν Ἀθῆναις, 1952) ὅχι μόνον ἀπετέλεσαν χρησιμώτατα βοηθήματα διὰ τὴν πανεπιστημιακὴν διδασκαλίαν, ἀλλὰ καὶ προώθησαν ἐν πολλοῖς τὴν ἐρευναν τῶν σχετικῶν θεμάτων. Τὸ παρὸν βιβλίον ἔχει σὺν τοῖς ἄλλοις καὶ τὸ προσὸν τῆς ἐπικαιρότητος, διότι ἐκδίδεται ἐπὶ τῇ συμπληρώσει πεντακοσίων ἐτῶν ἀπὸ τῆς ὑπὸ Μωάμεθ τοῦ Β' Ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως, εἰς μνημόσυνον